

Ideer til et annerledes samfunn – om Rudolf Steiners tregrening*

Peter Normann Waage

Av alle merkelige ord som Rudolf Steiner har bragt inn i språket, må «tregrening» være det underligste. Det er særlig utydelig på norsk, fordi «tre» og «gren» begge bringer tankene inn på botanikk eller skogsdrift. Men uklarheten skyldes ikke bare ordet. Tregrening, forklares det gjerne, tar utgangspunkt i at samfunnet er delt eller «grenet» i tre områder: kulturliv (eller åndsliv), rettsliv (eller politisk liv), og næringsliv. Hvert av de tre områdene styres av egne lovmessigheter: frihet for kulturlivets vedkommende, likhet for det politiske livs vedkommende. Næringslivets styringsprinsipp er brorskap, eller solidaritet. Bortsett fra den åpenbare hentydningen til slagordene fra den franske revolusjon, bringer denne definisjonen tankene inn på skoletidens stiloppgaver: «Grei ut om politikk, kultur og økonomi i dagens samfunn» - eller vi får assosiasjoner til en hvilken som helst dagsavis, som jo har sine politiske sider, sine næringslivsider og sine kultursider. Kanskje grunntanken i tregreningen da er så enkel at selv en middels gymnaselev eller avisredaktør kan formidle den? Både ja og nei. Steiner insisterte på at tregreningen springer ut fra virkeligheten selv. Det han sikter mot er - for å si det paradoksalt - å gjenopprette den tingenes egentlige og innebygde orden som aldri tidligere har eksistert. Men, hevder han, så mye uklarhet, så mange fordommer og en så stor forvirring er inntrådt når det gjelder samfunnet og de sosiale spørsmål, at det virkelig er vanskelig å formidle det enkle og åpenbare. Jeg er imidlertid redd jeg ikke er den eneste som ved lesning av Steiners utlegninger har fornemmelsen av at forvirringen har smittet over på Steiners egne forklaringer, som ikke bare er kortfattede og skissemessige tross de mange trykksider, men formidler en samfunnsforståelse der de fleste av våre tilvante forestillinger snus på hodet. Lettere blir det ikke av den status Steiner tillegger sin tregreningstanke. I og med at den både skal være en beskrivelse av de lover og rytmer som rent faktisk foreligger i åndsliv, rettsliv og næringsliv, og skildre veier til alternative samfunnsformer, blir overgangen mellom skildringen av det som «egentlig» er og det som burde være, flytende og vanskelig å gripe. Steiner hadde ikke til hensikt å fremlegge en utopi eller en teknikk for hvordan samfunnet kan forbedres én gang for alle. Han understreker at det er like tåpelig å tro at man kan skape det endelige idealsamfunn eller løse alle sosiale problemer, som det er å tro at det holder å spise seg mett én gang i livet. Han påpeker dessuten at å ville virkeliggjøre en ferdig uttenkt samfunnsmodell betyr å tre sine egne abstrakte forestillinger ned over menneskenes hoder, hvilket i siste instans må føre til at man ønsker å forvandle menneskene, ikke samfunnet. Lederne for det største utopiske eksperiment som er utført i verdenshistorien, nemlig forsøket på å forvandle Rusland til et kommunistisk paradisi, bekrefter Steiners antagelser. Sovjetstatens herrer, fra Lenin til Tsjernenko, insisterte på at det «nye mennesket» måtte skapes før Sovjetunionen ble det lovede lykke-land. Steiners utgangspunkt er det motsatte: For ham står individet, det enkelte menneske i sentrum; samfunnet har å organiseres slik at det passer til og understøtter individets muligheter og evner. Man må bare forstå hva individet er og hva evnene består i. Derfor sikter han ikke mot noen detaljstyring eller løsning av de problemer som også fremtidens samfunn vil stille dets innbyggere overfor; isteden søker han å peke ut en vei, gi en idé, som kan virke inspirerende også for å finne praktiske svar på fremmede og ukjente spørsmål. Jeg vil i det følgende forsøke å skissere grunnelementene i tregreningen, sette dem i sammenheng med det samfunnet vi kjenner, og prøve å stille dem opp mot de sosiale problemer som omgir oss. Avslutningsvis vil jeg presentere den siden av tregreningen jeg personlig finner mest fruktbar. Jeg har valgt å beholde Steiners egen terminologi, også der den langt på vei lar seg dekke av mer moderne faguttrykk. Særlig i avsnittet om penger vil kanskje noen finne dette forstyrrende. Å erstatte Steiners begreper med andre, vil kunne virke forførende og lede forståelsen på ville veier.

Tregreningen i historien

Rudolf Steiner hadde berørt sosiale problemer før 1. verdenskrig, men det var først mot slutten av krigen, nærmere bestemt i 1917, at han trådte frem med det som skulle utvikle seg til

* Artikkelen er en utvidet og bearbejdet gjengivelse av et foredrag forfatteren holdt i Forum Berle 6. mars 1996.

«Tregreningen av den sosiale organisme». Dette skjedde i form av et memorandum direkte rettet mot Vestmaktenes fredsplan, de såkalte 14 punktene til den amerikanske presidenten Woodrow Wilson, og med et polemisk sideblikk til bolsjevikene, som var i ferd med å ta makten i Russland. Wilson argumenterte som kjent for den såkalte «nasjonenes selvbestemmelserett». Hans idé var å organisere Mellom-Europa i nasjonalstater, basert på det vi i dag ville kalle etniske kriterier, stort sett etter språk, og å innføre et parlamentarisk system. Han ønsket kort sagt den tilstand vi har i dag, og som etter Sovjetunionens sammenbrudd og Berlin-murens fall, er i ferd med å bli samfunnsmessig virkelighet fra Nordsjøen til langt inn i Asia. Dette grunnleggende ordningsprinsipp kjenner vi fra Norge: En sentralregjering som gjerne er utgått fra parlamentet, er i prinsippet øverste myndighet når det gjelder politisk, kulturelt og økonomisk liv. Statens innbyggere snakker stort sett samme språk og elevene følger nasjonale undervisningsplaner og lærer stort sett det samme på alle skoler. Steiner vendte seg kraftfullt mot de Wilsonske planer for organiseringen av Sentral- og Øst-Europa. Han mente at de bare var en videreføring av krigen med andre midler og at en organisering av det daværende Habsburgerriket og Tyskland etter Vestmaktenes modell ville føre til et anglo-amerikansk verdensherredømme. Isteden skulle samfunnsstrukturen i området tilpasses lokale forhold. Vi skal på dette tidspunkt nøye oss med å fastslå at han ville erstatte det sentrale parlamentet, som bestyrte alle samfunnets områder, med selvforvaltning for næringslivet og kulturlivet, samtidig som samfunnets lover skulle vedtas på demokratisk manér. I 1919 utga Steiner Kjernepunktene i det sosiale spørsmål, bevegelsens hovedbok. I løpet av året kom den i to opplag, på tilsammen 40.000 eksemplarer, og vakte stor oppsikt. Londonavisen Daily News skrev 16. september 1920: «Ethvert tenkende menneske på kontinentet snakker i dag om en oppsiktsvekkende bok, utgitt tidligere i år og skrevet av en bemerkelsesverdig mann. Dr. Simons, [den tyske] utenriksministeren, har betegnet det forslag som gir seg ut fra boken som den eneste mulige vei til å unngå bolsjevismen. Dr. Benesch, handelsminister i Tsjekkoslovakia og en av småstatenes dyktigste og mest fremgangsrike organisatorer, har boken liggende på bordet foran seg. Alle som har innflytelse har lest den.» Steiner holdt foredrag, redigerte en ukeavis for tregreningen, arrangerte tale- og agitasjonskurs, kastet seg aktivt inn i forberedelsene til folkeavstemningen om hvorvidt Oberschlesien skulle være polsk eller tysk. Alt dette skjedde mens Tyskland var herjet av en sosial og økonomisk krise uten sidestykke: Inflasjonen var galopperende, flere byer var herjet av revolusjon. Under ett foredrag kunne man høre skudd fra gaten utenfor. Steiner ble til en viss grad trukket inn i tumultene: Arbeidere i Württemberg utformet et opprop om at Steiner skulle inn i delstatsregjeringen, for selv å gjennomføre tregreningen. På få dager samlet de 12.000 underskrifter. Steiner selv så imidlertid liten mening med aksjonen: Det første han ville gjøre om han ble valgt inn i regjeringen, var å oppløse den. I årene 1919 til 1922 ble det startet flere tiltak inspirert av tregreningen. I 1919 ble den første Steinerskolen dannet: for barna til arbeiderne ved Waldorf-Astoria sigarettfabrikk. Den var et direkte resultat av tregreningsideen og skulle utgjøre kimen til en almen fristilling av pedagogikk og kulturliv i forhold til stat og næringsliv. Håpet var at det skulle dannes 10 eller flere skoler de nærmeste tre månedene. Det ble stiftet et tregreningsforbund som var åpent for folk fra alle partier, iherdige forsøk ble gjort på å omorganisere næringslivet etter det såkalte assosiasjonsprinsippet. Etterhvert oppfattet både de nasjonalistiske og kommunistiske bevegelsene tregreningen som en trussel. 22. mai 1922 ble Steiner utsatt for attentat fra en Hitler-garde i München, hatske angrep på ham og bevegelsen dukket opp i pressen. Ved midten av året avblåste Steiner alt agitasjonsarbeidet. Interessant nok fant tregreningstanken sine fleste støttespillere blant arbeidere, og færrest blant antroposofene. Selv hevdet Steiner at tregreningen hadde vært en prøvesten for den antroposofiske bevegelsen. Antroposofene snublet og datt. Noen utpreget sosial interesse fantes ikke blant hans daværende tilhengere. I en annen sammenheng ble han imidlertid spurt om han virkelig trodde det ville være mulig å gjennomføre tregreningen på det tidspunkt og i den tilstand av kaos som Tyskland befant seg i. Han svarte at han i realiteten ikke hadde sett noen mulighet for det, men han kunne ha oversett en mulighet. Så lite håp hadde han altså til gjennomføringen av prosjektet, men så viktig mente han at det var at ingenting, selv ikke en eventuelt oversett mulighet, skulle forbli uprøvd.

Tre maktfaktorer

Hva er det så som skjuler seg bak ordet «tregrening»? Hva var det Steiner syntes var så viktig at han nær satte livet inn for det, selv om sjansene til å lykkes var de minst tenkelige? La oss

først fastslå hva tregreningen ikke er. Den er intet program og har ikke den fjerneste likhet med det vi ellers forstår med politiske partiprogrammer. Derfor finner vi stadig uttrykk som «denne eller lignende ideer» når Steiner snakker om tregreningen. Derfor hevder han at tregreningen bygger på «livet selv», den er ikke uttenkt, men så å si empirisk begrunnet. Og derfor kunne han i et foredrag i 1919 si: «Kanskje blir det ikke stein på stein igjen av det jeg har snakket om. Det har heller ingen betydning. Det som har betydning er at man på en eller annen måte griper tingene an slik jeg mener. Kanskje kommer noe helt annet ut av det. Men det dreier seg nettopp om en spore til å ta fatt et eller annet sted i virkelighetens område og ærlig forsøke å gjøre noe som er inspirert av tregreningen, og ikke av en grå teori eller en egoistisk fordom.» Steiners skrifter og foredrag om tregrening er likevel fulle av tildels detaljerte forslag og utredninger om alt fra skattesystem, renter og pengeverdi, til lovanvendelse, domspraksis, eiendoms- og arverett, og pedagogikk. For å sitere Karl Brodersen: Det er som om Steiner kaster en masse agn ut i en elv, i håp om at noen biter på og griper det han mener. Utgangspunktet er at ethvert samfunn uansett hvordan det ellers er beskaffet, hviler på tre pilarer: forholdet mellom menneskene og den ytre natur eller de materielle omgivelser, forholdet menneskene i mellom og forholdet mellom samfunnet og det den enkelte kan bidra med. Det første kalles næringsliv, det andre rettsliv og det tredje ånds- eller kulturliv. Hver av de tre faktorene har så å si en menneskelig-sjeelig side, som samtidig kan kalles deres «lov-messighet» eller «styringsprinsipp»: For næringslivets vedkommende er det brorskap, for rettslivets vedkommende er det likhet og for åndslivets vedkommende er det frihet. Disse tre faktorene opptrer aldri hver for seg, de er samlet, slik ethvert menneske til enhver tid uttrykker det han eller hun er født med og det vedkommende har tilegnet seg gjennom livet. Ikke desto mindre er det viktig å kunne holde dem fra hverandre. Mennesket må nemlig forholde seg på tre forskjellige måter alt etter som den ene, andre eller tredje faktoren er den vesentligste. Hvis ikke, vil hver og en av dem kunne slavebinde mennesket og skape kaos. Kulturliv, rettsliv og næringsliv er ikke noe som foreligger bare i skolestiler eller som objekter man omtaler i avisen. De er tre høyst reelle maktfaktorer som må organiseres slik at de støtter opp om mennesket og ikke seg selv. La oss derfor kort betrakte våre tre størrelser som maktpinsipper i historien, for å få et bedre grep om hva som skjuler seg bak de forslitte navnene: Den første faktor som utfoldet seg, var ånds- eller kulturlivet. I presteveldet, teokratiet, slik vi kjenner det fra Egypt, Babylon, India og Aztekerriket, var det den enkeltes eller en gruppes inspirasjon som regjerte samfunnet og dets innbyggere. Prestene, eller de innsiktsfulle, styrte. Fordi herskerne angivelig sto i kontakt med gudene, ble deres rett anerkjent. Selvfølgelig fantes det både rettsliv og næringsliv på den tiden også, men alt var underlagt et overordnet åndsprinsipp, som ikke alle, men bare noen få utvalgte forsto og hadde adgang til. I dag finner vi denne styreformens tilnærmedesvis i Iran, hvor et åndsverk, nemlig en roman, blir ansett som så farlig at presteskaperet mener seg berettiget til å bryte alle internasjonale lover og dømme forfatteren til døden, selv om han hverken er borger av Iran eller har anerkjent prestenes angivelige innsikt. Åndslivsprinsippet var også fremherskende i det gamle Sovjetunionen, der de påstått innsiktsfulle partiledere regjerte over alle andre. Og dem som lurte på hvor friheten blir av i dette samfunn styrt av åndslivet, må vi svare at den er til stede - for dem som forvalter åndslivet. Prester og partiledere har sin frihet i behold når de tolker og fortolker åpenbaringen, ja, det er nettopp deres «frie», altså selvstendige og enerådende tolkninger, som styrer. At den øvrige befolkning lever i ufrihet henger likeledes sammen med at de er utestengt fra åndslivet. Hvis vi skal spørre hvor vi i dagens Norge finner gjenklagen av en åndslivsmakt, både i betydningen mennesker som ut fra angivelig innsikt regulerer de andres liv, og i betydningen makt over åndslivet, over det som kan oppstå i ett menneske og slik befrukte samfunnet, må vi svare: Stortinget. Der vedtas ikke bare lover som setter rammer omkring kulturlivet, der legges strategier for hvordan den enkelte skal løses inn på rette vei. Der trekkes man opp rettningslinjer for landets skoler - som jo nettopp er det sted der mennesket skal lære å forstå, utvikle og formulere det som han eller hun senere kan befrukte samfunnet med. Hva innsikten angår, tør vi trygt si at den er erstattet av et politisk element. Det er antallet stemmer som bringer representantene inn i salen, ikke deres eventuelle begavelse. Først i Hellas og Romeriket dukker rettslivet, eller det politiske liv, frem som maktfaktor, og samtidig oppstår den første tanke om demokrati, altså tanken om at alle skal ha lik mulighet til å påvirke makten. Det skulle være unødvendig å påpeke at denne likhetstanken i praksis bare forelå som svak begynnelse: Slaver, kvinner og ubemidlede var utestengt fra det politiske liv. Men ikke desto mindre var opplevelsen av det politiske livs betydning for mennesket svært sterk: De som ikke kunne delta i beslutningsprosessen ble heller ikke regnet som mennesker. Aristoteles definerer

mennesket som et politisk dyr, et dyr som lever og tar aktivt del i samfunnet, eller mer presist, i bystaten, polis. Sokrates ble riktignok dømt til døden for en åndslivsforbrytelse, men det faktum at han ble stilt for en «folkedomstol» og dømt av «likemenn», gir oss likevel en forestilling om demokratiets sterke posisjon i datidens Hellas. Likhetstanken får sitt gjennombrudd med romerretten og det romerske statsborgerskap under keiser Caracalla (212). Det omfattet alle folkeslagene, uansett hvor de bodde innen riket og uansett innbyrdes forskjellighet; omkring år 300, under Diokletian, ble Italias innbyggere fratatt de privilegier de inntil da hadde hatt i kraft av «herrefolk» eller «urinnvånere». Og det byr ikke på noe problem å finne det sted i Norge der den politiske makt, lovgivningen, utfolder seg - i alle fall i prinsippet: Også nå bringes vi til Stortinget. Det er et oppsiktsvekkende, men lite omtalt faktum at de fysiske lover som gjorde den industrielle revolusjon mulig, ja til og med prinsippet for dampmaskinen var kjent allerede i antikken. De kom bare ikke til anvendelse, annet enn som leketøy. Begrunnelsen var at de bygget på bevegelser som var «mot naturen», de var uttrykk for hybris, menneskets overmot, og kunne derfor bare føre ulykker med seg. Selv om man kan hevde at antikken hadde slaver og derfor ikke trengte maskiner, er det opplagt mer lønnsomt med en maskin enn en masse slaver. Likevel ble altså ikke maskinene utviklet. Det skjedde imidlertid i det som kalles den nyere tid. Først med innføringen av det moderne bankvesen, industrialismen og den ekstreme arbeidsdeling kommer næringslivet virkelig til syne som maktfaktor. Da forsvinner etterhvert alle andre hensyn enn de kapitalen krever: Det menneskelige arbeid blir automatisert og skrellet for alt annet enn lønnsomhetsprinsippet, åndslivet blir en privatsak i dårlig forstand, det blir noe som bare angår den enkelte og som har liten eller ingen innflytelse over samfunnet. Rettslivet blir et haleheng til næringslivet, samfunnets lover tar i første rekke sikte på å opprettholde lønnsomheten, de er ikke lenger nødvendigvis uttrykk for noen moral. Men alt dette kjenner vi. Det er jo vårt samfunn det her dreier seg om. Og spør vi om hvor i Norge næringslivets samfunnsmessige styrer finnes, ledes vi - i alle fall til en viss grad - igjen til Stortinget. Var det noen som etterlyste brorskapet? Det foreligger også nå for første gang som realitet, om ikke i menneskenes hoder, så i den faktiske, praktiske verden. For om man ikke akkurat blir snill av å leve under kapitalismen, kan man ikke annet enn å praktisere brorskap. Det moderne næringsliv følger alltid den lov at man produserer ting for andre. Arbeidsdelingen gjør det fullt synlig at vi alle er avhengig av hverandre og de andres arbeid. Ingen kan livnære seg på det en selv produserer, men vi er avhengig av å selge det vi skaper, og kjøper nødvendighetsartiklene fra andre. Likevel er det næringslivet som maktfaktor, ikke som brorskapsdannende element vi kjenner best, uansett hvilket forhold vi selv står i til kapitalismen. Som Steiner selv påpeker, næringslivet kan ikke annet enn å forvandle alt til varer - mennesker, ideer, kunst, penger, alt blir varer. Og får næringslivet beherske de andre samfunnsområdene, vil all rettferdighet, alle lover, alt som kan begrense kapitalismens umenneskelige drivkrefter, etterhvert forsvinne. Det finnes intet innen næringslivet som kan regulere menneskenes liv seg i mellom. Derfor oppleves næringslivets diktatur som så fryktelig. Så langt kan vi oppsummere: Når åndslivet har overherredømmet, kommer den enkelte i annen rekke i forhold til den størrelse som kalles «Gud». Når rettslivet har overherredømme kommer den enkelte i annen rekke i forhold til den størrelse som kalles «fellesskapet». Når næringslivet har overherredømme kommer den enkelte i annen rekke i forhold til den størrelse som heter «lønnsomhet». Kort sagt: Hver gang ett av de tre elementene får regjere på bekostning av de to andre, blir mennesket som individ skadelidende.

En ny maktens tredeling

Rudolf Steiner søker i sin tregrening utgangspunkt for å skape en struktur som beskytter hver i sær mot maktovergrep, og da ikke bare formelt, men konkret, ned i dagliglivet. Derfor kan vi også beskrive tregreningen som en mer omfattende maktens tredeling enn den vi kjenner i vårt nåværende samfunn. Montesquieu (1689 - 1755) utarbeidet prinsippet om maktens tredeling i den utøvende, lovgivende og dømmende makt. I Norge er de på papiret representert ved konge, storting og høyesterett. Disse instansene tilhører imidlertid mer rettslivet, eller det politiske liv, enn de øvrige maktområdene. Rudolf Steiners tredeling angår alle samfunnets områder. Hvis samfunnet skal bli et sted for mennesket, og ikke et sted der mennesket utsettes for overgrep i en annen størrelses navn, må hvert av dets maktområder organiseres etter sine iboende lovmessigheter. Det dreier seg om å sortere og utrede de nettverk hver og en av oss er viklet inn i. Bare da kan mennesket bli virkelig menneske, bare da kan samfunnet bli menneskets sted, slik Aristoteles i sin tid hevdet at det var. I dette sorterings- og omorganise-

ringsarbeidet tar Steiner naturlig nok utgangspunkt i sin egen samtid. Enda sterkere enn da er samfunnet nå dominert av næringslivets makt. Ja, denne dominansen kjennetegner hele den moderne tid. Men nå må vi ikke falle for fristelsen å tro at næringslivets eller kapitalismens fremvekst bare er av det onde. Riktignok skildrer Steiner hvordan åndslivet i vår tid har forfalt til fraser og ideologier. De færreste kan oppleve noen virkelighet i tanker, ideer og kunst: Det virkelige befinner seg enten utenfor en, i form av økonomiske lover, eller det tilhører privat-sfæren av opplevelser og inntrykk. Moral og rett er blitt skilt fra hverandre, rettslivet er gått i næringslivets tjeneste, moralen tilhører et slags privat åndsliv, eller er innsnevret til seksualmoral. Menneskelig arbeid er blitt automatisert, fragmentert. Den arbeidsglede som følger bevisstheten om å stå inne i en helhet, forsvant da håndverkssamfunnet ble erstattet av industri-samfunnet. Arbeidet stilles helt i næringslivets tjeneste, og næringslivet styres på sin side av et kaotisk marked, der den sterkestes rett gjelder. Men: Da arbeidsgleden forsvant, våknet en interesse for det offentlige liv isteden, for ens egen og de andres ve og vel. Den almene lengselen etter demokrati, påpeker Steiner, oppsto samtidig med håndverkssamfunnets undergang. Ja, da ble ikke bare grunnlaget lagt for en demokratisk organisering av rettslivet, også åndslivet ble i en viss forstand fristilt - i den betydning at hver i sær i prinsippet kunne erobre de åndsevner som trengs for å styre sitt eget liv. Han eller hun måtte ikke lenger underkaste seg et prestevelde eller andre autoriteter på åndslivets område. Den vitenskapelige bevissthet er også et barn av den nyere tid. Da arbeideren ble «fremmedgjort fra sitt arbeid» ble han samtidig kastet tilbake på seg selv, han ble stående så å si med seg selv som eneste målestokk på hva som er sant og falskt, og forståelsen av at det er den enkeltes tenkning og erfaring som skiller mellom sant og falskt, kunne møysommelig bli allemannseie. Parallelt med næringslivets triumf, ble åndslivet noe som alle kunne få likeverdig adgang til. Dermed ser vi hvordan den nyere tid ikke bare har bragt næringslivet frem som enerådende samfunnsmakt, men lagt grunnen for at ethvert menneske kan oppleve seg selv som et selvstendig, skapende og verdifullt individ. Enhver åndslivsaktivitet springer ut fra et personlig initiativ, åndslivet understøtter og bekrefter den enkeltes verdighet. Det er på dette området mennesket må finne sitt ståsted når det skal sortere samfunnets tre grener og foreta det vi kalte hverdagens tredeling av makten. Dette åndslivet er imidlertid som samfunnsfaktor maktløst og impotent, fordi mennesket ikke forstår seg selv som ånd. Det ser ikke seg selv, stoler ikke på seg selv og bortforklarer alle sine åndsprodukter. Vitenskapen er materialistisk, kunst og kultur luksus, noe som befinner seg utenfor virkeligheten. Det er pynt. Ikke desto mindre er åndslivet ikke bare virksomt, det er det eneste som er i stand til å drive samfunnet og historien fremover. For Steiner er åndslivet det sted der ideene fortettes til personlig og sosial virkelighet, det betegner forholdet mellom samfunnet og det den enkelte kan bidra med. Det er ikke pengekapitalen som endrer verden, men kapital i betydningen ideer. Når det i kapitalistisk språkbruk heter at en person eller institusjon er kredittverdig, betyr det ikke annet enn at banken eller låneinstitusjonen har tro (credere betyr tro) på den eller de ledende personers initiativ og ideer. Denne «kapitalen» virker imidlertid innen alle samfunnets områder; både det politiske livet og næringslivet er under konstant forvandling, men det som bevirker forvandlingen, er den del av åndslivet som har forbundet seg med de andre områdene, som så å si har gått i deres tjeneste. Eksempelvis er lovfortolkningen i rettspleien noe av det som fører til at rettslivet endrer seg: Lover blir omfortolket og eventuelt erstattet med nye alt etter som behovene forandres, og produktutvikling er noe av det som fører til endringer innen næringslivet: Bedre eller annerledes forbruksvarer utvikles, også de for å dekke nye behov. Både lovfortolkning og produktutvikling tilhører åndslivet, noe vi skal komme tilbake til.

Politikk og pedagogikk

Fordi det åndsliv som kalles «åndsliv» er blitt redusert til private fornøyelser og ideologier uten egen kraft, har det virksomme innen åndslivet gått i de andre samfunnsgrenenes tjeneste. Følgen er at vi ikke gjenkjenner det produktive som virkende ånd. Vi tror den er noe ekstra utenpå verden, en «overbygning», som det heter i marxistisk terminologi. Steiner påpeker at et fritt åndsliv ikke vil være vilkårlig, det vil snarere tendere mot å bli et sted der ånden i en eller annen form kommer til syne som «åndsvitenskap». Når åndslivet fristilles og tas på alvor som samfunnsmessig faktor, vil også menneskeånden tas alvorlig, hvilket er den første forutsetningen for en åndsvitenskap. Dette må ikke forstås dithen at «antroposofi» blir en form for overordnet ideologi, da ville vi jo bare føres tilbake til et slags prestevelde, med meningsterror og tankeforbud. Den moderne tid preges tvert i mot av at alle har den evne som en gang bare

prestene påsto å inneha, derfor også Steiners offentliggjøring av det han kaller gamle mysteriehemmeligheter. Enhver har i prinsippet anledning og rett til å forstå eller avvise dem. En av Steiners definisjoner av antroposofi er: «bevissthet om mitt menneskevesen». En slik bevissthet vil bare kunne oppstå dersom åndslivet får utvikle seg etter sin egen lov, hvilket er friheten, og enhver får anledning til å ta seg selv på alvor. Det kan synes som om Steiner mener at når hver i sær får utvikle og utfolde de evner som bor i ham eller henne, og når åndslivet anerkjennes som en selvstendig og maktfull del av samfunnet, vil man samtidig komme til en «bevissthet om sitt menneskevesen». I sine skriftlige og muntlige utlegninger om tregreningen, i den smule praksis han fikk anledning til å starte, og som svar på spørsmålet om hvordan tregreningen skal gjennomføres, henviser Steiner til åndslivet. I Kjernepunktene i det sosiale spørsmål påpeker han at den første forutsetning for et sunt samfunn er en frigjøring av åndslivet fra statens- og næringslivets grep. Den første Waldorfskolen ble startet som en del av tregreningsbevegelsen, og hele ideen kan settes ut i livet «når tilstrekkelig mange mennesker er gjennomtrengt av den,» som han sier. Da vil man også finne de praktiske løsninger. Dermed er vi ved et nytt og viktig punkt i Steiners samfunnsreformatoriske tenkning: hans skille mellom politikk og pedagogikk. I våre dager forestiller vi oss - i alle fall i det sosialdemokratiske Skandinavia - nesten automatisk at det er politikken oppgave å styre innbyggerne slik at forholdene legges til rette for at samfunnet endres til det bedre. For Steiner betyr det at vi forneker vår egen skaperkraft: Det er vår egen umyndiggjøring og et mildt, men ikke desto mindre virkningsfullt diktatur vi legger til rette for. Å skape samfunnsmessig fornyelse som baserer seg på ansvarlighet og bevissthet, altså å skape et samfunn som tar hensyn til mennesket, ikke til strukturer, tradisjoner eller penger, er en pedagogisk, ikke politisk oppgave. Sosialitet og ansvarsbevissthet kan ikke innpodes utenfra, de er egenskaper som må vokse frem innenfra. Det kan bare skje dersom mennesket får anledning til å utvikle sine iboende evner, og slik oppdras til frie mennesker. Det er ikke tilfeldig at en ny pedagogikk ble den viktigste frukten av tregreningsarbeidet.

Åndslivet

La oss derfor i vår forsøksvise sortering av hverdagen i de tre grenene Steiner snakker om, ta utgangspunkt i åndslivet. Det omfatter blant annet pedagogikk, kunst, forskning, produktutvikling, ja arbeidsvirksomhet som sådan - som jo er utfoldelsen av menneskets muligheter og evner - måten man praktiserer jordbruk og legekunnskap på, lovfortolkninger og domsavsigelser. Kort sagt: Ånds- eller kulturlivet er betegnelsen på alle former for virksomhet og utfoldelse som springer ut av det enkelte mennesket. Hva som her er «sant» eller «falskt» er et personlig anliggende og til enhver tid et uttrykk for den enkeltes personlighet og erkjennelse. Slagordet om frihet i åndslivet har sin begrunnelse i at kun friheten kan utgjøre det element der mennesket så å si kommer til seg selv og utfolder seg. Dette betyr for eksempel at alle pedagogiske institusjoner må organiseres av foreldre, eventuelt elever eller studenter, og pedagoger, uten innblanding fra stat eller næringsliv. Pensum skal ikke styres av det som er nyttig for et tenkt fremtidig næringsliv, men av de evner og ønsker som foreligger hos de impliserte parter. Likevel må vi ikke glemme at disse institusjonene som arbeidsteder og som deler av hele samfunnsorganismen både tilhører næringsliv og rettsliv. De formidler varer og tjenester, og må rette seg etter de lover som gjelder for arbeidstid o.l. i samfunnet som sådan. Hva angår åndslivets sammenfletning med næringslivet kunne man konkret tenke seg at de to størrelsene i alle fall på ett område ble sortert ved at reklamefinansieringen ble endret. Reklame er en åpenbar åndsverkaktivitet, og bærer i seg fragmenter av en produktinformasjon, men informasjonen blir falsk fordi reklamen er svinebundet til næringslivets krav om profitt. Hvis alle produsenter av ett vareslag satte sine reklamemidler inn i en pott, og reklamebyråene ble betalt fra den, ville vi komme langt i å frikoble reklamen fra profittenssynet. Da ville reklamemakerne kunne velge de produkter de selv syntes best om, og omtalen ville bli mer lik den kunstneriske informasjonen den nå utgjør en karikatur av. - Dette bare som en antydning av hvordan man kan tenke i forlengelsen av Steiners ideer. Men la oss vende tilbake til Steiner selv. Fordi produktutvikling og arbeidsevne hører inn under åndslivet, påpeker Steiner at det heller bør foreligge bruks- og forvaltningsrett til produksjonsmidlene, enn tradisjonell eiendomsrett. Det er en persons evner som skal bestemme om vedkommende er skikket til et arbeid, ikke hans posisjon i det økonomiske liv. Av samme grunn argumenterer Steiner for at arverett til formue, jord og produksjonsmidler må avskaffes. Det er like absurd å arve en fabrikk som det er å arve et professorat. Arvingene må i alle fall bevise sin interesse og dyktighet

før han eller hun overtar. Når det gjelder akkumulert formue, anser Steiner at den likeledes etter en viss tid må føres tilbake til fellesskapet, og ikke tilhøre arvingene i generasjoner. Han tenker seg en ordening som ligner den som i våre dager gjelder for åndsverk, der bruksretten til akkumulerte verdier etter en viss tid blir allemannseie. Overføringen av lovfortolkning og domsavsigelser fra det vi tradisjonelt forstår med det juridiske liv, til åndslivet, vil blant annet bety at den tiltalte velger sin egen dommer, ikke bare forsvarsadvokat. Dette er særlig viktig i flernasjonale områder, der den tiltalte sikres en dommer som kjenner hans kulturelle bakgrunn.

Rettslivet

Selv om de samfunnsgrener Steiner betegner med «åndsliv» griper langt inn i det vi vanligvis ville kalle retts- og næringsliv, blir det nok fenomener igjen som tilhører disse to feltene. Rettslivet omfatter politivesenet og det vi i dag vel ville kalle velferdsordninger, alle har rett til skolegang, sykepleie, pensjon osv. Likeledes må det som med et moderne ord kalles arbeidsmiljølover høre inn under rettslivet: arbeidstid, arbeidsforhold osv. Som deltager på rettslivets område er den enkelte spent mellom rettigheter og plikter: Staten garanterer rettighetene, pliktene har man overfor samfunnet og sine medmennesker. De sannheter som råder på rettslivets område er ikke personlige anliggender, slik tilfellet er på åndslivets. De fremkommer ved enighet eller avtemningsresultater. Ingen med vett og forstand i behold vil vel hevde at for eksempel høyrekjøringen er utgått fra en personlig overbevisning eller åpenbaring. Ikke desto mindre har det katastrofale resultater om en eller annen bryter denne overenskomst, slik tilfellet er om man tvinger den enkelte til å fornekte sin dypeste overbevisning på åndslivets område. I motsetning til åndslivets sannheter gjelder rettslivets lover og regler likt for alle - samtidig som alle myndige mennesker har lik rett til å delta i lovgivningsprosessen. Den lovgivende forsamlingen tenker Steiner seg bestående av mennesker valgt av befolkningen gjennom vanlig stemmerett. Tilsynelatende overraskende hevder Steiner at penger hører inn under rettslivet. Penger er ingen vare, men et «rettsgyldig dokument» som gir innehaveren rett til varer og tjenester. Steiner omtaler også lønn som en rettighet, lønn er ikke betaling for arbeidskraft. Ja, det faktum at ens arbeidskraft behandles som vare, er noe av det mest anstøtelige et menneske kan oppleve. Det er en arv fra slavesamfunnet, og som Marx også påpekte, fører det til at mennesket selv blir en ting. Steiner tilføyer at det i tillegg medvirker til at arbeideren mister troen på at åndslivet kan være noe selvstendig. Erfaringen tilsier jo at ens eget menneskeverd, ens egne yteevner, blir behandlet som vare, følgelig kan selv ikke ens subjektive verdighet være noe selvstendig, men er avhengig av produksjonsprosessen. For å avhjelpe dette, må lønn først forstås som en rettighet, noe man mottar uansett ens posisjon i næringskretsløpet. I tillegg til grunnlønnen kommer en slags belønning som står i forhold til de resultater man skaper i arbeidsprosessen. Steiner var antagelig den første som påpekte at alle har rett til underhold, men dét er en innsikt som ikke lenger er radikal. For igjen å trekke en linje til vår verden, kan vi bemerke at dagens arbeidsløshet for en stor del er av strukturell art. Den følger av en teknisk utvikling som stiler mot å la maskiner overta for mennesker. Verdiskapningen er ikke lenger avhengig av hvor mange menneskehender som arbeider, men av hvor mye energi som brukes. Den post-industrielle verden er på god vei mot et fire femtedels-samfunn, der en femtedel av arbeidsstokken er tilstrekkelig for å skape de verdier alle lever av. I en slik situasjon må forholdet mellom lønn, underhold og arbeid tas opp til ny vurdering. Det gjøres også. «Borgerlønn» eller «grunnlønn» er forlengst blitt et viktig tema i EU, og drøftes av både den tyske filosofen Jürgen Habermas og vårt eget «Unge Venstre». I USA har Jimmy Carters tidligere sikkerhetsrådgiver Zbigniew Brzezinski kombinert tanken om en minimumsinntekt med uttrykket «tittytainment» sammensatt av «tit», «pupp», og «entertainment», «underholdning»: «pupper-holdning». Han har ikke så mye kvinnebrystenes seksuelle betydning i mente, som deres evne til å gi beroligende melk. Han forestiller seg at den delen av befolkningen som tvinges til en minimumseksistens og ikke får plass blant den heldige og produktive femtedelen, skal holdes i sjakk med beroligende underholdning, altså gjennom et pervertert «åndsliv» fullstendig behersket av et like pervertert næringslivs interesser (se Martin/Schumann: Die Globalisierungsfalle). Vi må her nøye oss med å slå fast at Brzezinskis idé tør være nok et bevis på hvor vanvittig og umenneskelig det er å ville organisere et samfunn uten å ta hensyn til åndslivets krav til frihet. Vi behøver ikke gå til USA for å finne forestillingen om grunnlønn forvandlet til karikatur. I vårt eget sosialdemokrati har vi lenge praktisert en form for minimumsinntekt. Den er bare blitt stigmatisert gjennom å bli kalt

«trygd», med den følge at mottageren tvinges inn i en moraliserende og byråkratisk labyrint. Ut av den slipper han eller hun ikke uten mer eller mindre uttalt å bli stemplet som mindreverdige og ikke et helt menneske - fordi vedkommende ikke selger sin arbeidskraft, men er lat og «snylter». Snyltingen foreligger imidlertid på et helt annet felt. Den teknologi som skaper arbeidsløsheten er frukten av generasjoners forskning. Det er i en viss forstand mennesketanker som arbeider i dem, tanker som er tenkt i fortiden, og som i like liten grad tilhører konsernsjefer som arbeidere eller arbeidsløse.

Penger

Ingen ideer om samfunnet kommer utenom pengenes uhyre innflytelse. Steiner har behandlet penger og økonomiske teorier i flere foredrag. På den ene siden påpeker han at penger betyr makt over andre mennesker. Når man har penger i hendene, råder man over andre menneskers arbeidskraft. På den andre siden er han ikke i nærheten av å drømme om et samfunn uten penger. - Fra vårt ståsted skulle det være tilstrekkelig å minne om at det pengeløse samfunnet var Pol Pots store idé. Det var forsøket på å skape en nasjon uten arbeidsdeling og med primitivt varebytte som skapte folkemordet i Kambodsja. Samfunnsøkonomien er nå organisert slik at prosessene blir upersonlige, mens den første forutsetning for at samfunnet skal bli menneskenes og ikke pengenes sted, er at den menneskelige bevissthet griper roret. Pengene i dagens samfunn sammenligner Steiner i National-økonomischer Kurs med ville, utemmede hester. Slik de oppfører seg og blir behandlet, er det som om vi skulle forsøke å ri en hest uten å temme den først. Pengene oppfører seg irrasjonelt, de tar makten over mennesket og kaster det snart av, sleper det etter seg eller velter seg over det. Den nødvendige temmingen starter med forståelse for hva pengene er. Som nevnt er de først og fremst rettsdokumenter. De anerkjennes av alle og de garanterer eieren at han eller hun kan skaffe seg verdier tilsvarende pålydende. Når jeg betaler et par sko, ikke med en flosshatt, men med penger, skriver Steiner, gir jeg skomakeren noe som han igjen kan kjøpe varer for. Men skomakeren kan også gjøre noe annet med dem. Han kan benytte sine evner og begavelser til å skape noe nytt, om det så er en skomaskin eller et mindre håndfast åndsverk. Han kan også låne dem ut til en annen som vil grunnlegge et foretagende, eller han kan gi dem bort, for eksempel til sine barn, som trenger utdanning. Her har vi berørt noen av de viktige og vidt forskjellige funksjonene pengene har i samfunnsøkonomien, og som Steiner sorterer med begrepene «kjøpepenger», «lånepenger» og «gavepenger». Riktignok sier han i det nevnte foredragskurset at det vil kreve «månedlange» undersøkelser og forklaringer for at tilhørerne til fulle skal forstå forskjellen på disse funksjonene; vi vil likevel prøve å gi et riss, og ta utgangspunkt i at han også i disse redegjørelsene hevder at han bare bringer foreteelser som faktisk finner sted, men er tilslørt, opp i dagen og bevisstheten. Kjøpepenger utveksles «på markedet» mot varer og tjenester, og på arbeidsplassen mot arbeidsytelser; lønning inngår i kjøpepengene. I denne funksjonen, eller rollen, har pengene alltid en konkret verdi, som tilsvarer den vare eller den tjeneste man bytter til seg. (Steiner taler samfunnsøkonomisk: Med «verdi» mener han ikke tallet som er skrevet på pengene, men den realverdi pengene kan skape). Drivkraften på dette området er konkurransen, og resultatet er en opphopning av penger hos enkelte, la oss si vår suksessrike og dyktige skomaker. Nå kan han ta av sitt overskudd og investere i et annet foretagende. Han låner pengene ut til et menneske som overbeviser ham om at vedkommende har en god idé. I dette øyeblikk forvandles pengene til lånepenger, hvis verdi (ikke den nominelle, men den de har i samfunnsorganismen) må måles på en helt annen måte enn da de var kjøpepenger. De tilsvarer ikke lenger middagsmaten som metter skomakerens familie hver dag. De tilsvarer forventninger og forhåpninger til et eller flere menneskers evner. «Kreditt» betyr som vi vet tiltro. «Det avgjørende er at når lånepengene kommer i sirkulasjon, griper den menneskelige ånd og den menneskelige tenkning inn,» skriver Steiner. «Dette gir lånepengene deres verdi.» Han tilføyer at man for å få en forestilling om de forskjellige sedlers reelle verdi, nesten burde skrive på dem om de ble lånt ut til en økonomisk idiot eller et økonomisk geni. Idioten vil sannsynligvis søle dem bort, de går tapt uten å skape flere verdier; geniet vil etterlate seg et blomstrende foretagende. Så kan vår skomakermillionær opprette et legat for noen av pengene, for eksempel til utdannelsen av kunstnere. Og gjør han det ikke, må han likevel gi en del av formuen bort, i form av skatt. I begge tilfeller beveger vi oss nå over i gavepengenes område. Skatt er en form for tvungne gaver, og gavepengene har størst verdi i samfunnsøkonomien. Mottageren slipper å arbeide for dem, slik det hadde vært nødvendig om det hadde dreid seg om kjøpepenger, eller betale dem tilbake etter en viss tid, hvis det hadde vært låne-

pengene. Nå glir de så å si friksjonsløst inn i den verdiskapningen som utgjør samfunnsøkonomien - uavhengig av om de fører til umiddelbar verdiskapning eller legger grunnlag for at en eller flere kunstnere en gang i fremtiden skal kunne produsere noe. Hvis imidlertid låne- eller gavepengene benyttes som kjøpepengene, for eksempel ved at vår skomaker tar av overskuddet og høyner lønningene til arbeiderne sine, skades hele det samfunnsøkonomiske kretsløpet. Høyere lønninger fører i neste instans til høyere priser, som igjen tvinger lønningene opp. Det er derfor ytterst viktig at pengene får lov til å gjennomgå stadier av kjøpepengene, lånepenge og gavepenge. Bare på den måten kan de igjen føres tilbake til samfunnet som grunnlag for ny verdiskapning. Dette er ikke lett, ikke minst fordi det hefter en egenhet ved vårt pengesystem: Som lånepenge forrentes pengene. Skomakeren krever renter av låntageren, og kan bli sittende igjen med ny profitt etter å ha investert i sin venns ideer. Ja, er vennen riktig uheldig, kan han gå konkurs før lånet er tilbakebetalt, og må kanskje arbeide resten av livet for å betale noe som allerede har opphørt å eksistere i virkelighetens verden. Til dette kommer at vi ennå tenker i nasjonaløkonomiske baner, mens vi lever i en verdensøkonomi. Uregelmessigheter i den nasjonale økonomien, prisstigninger og konjunktursvingninger, er man vant til at kan rettes opp ved at man importerer varene som er blitt for dyre hjemme, eksportere de det er overflod av, eller investere pengene i utlandet for å unngå inflasjon - akkurat slik tilfellet er med vårt eget oljefond. Men dette er bare mulig forutsatt at vi lever i avsondrede økonomiske områder. Den tid er forbi. Nå importeres og eksporteres ikke bare varer, men halvfabrikata, råvarer og kapital. Verden er selv blitt en kjempestor, lukket økonomisk enhet. Vi må derfor finne andre reguleringsmekanismer for økonomien. Pengene må datostemples, hevder Steiner. Det vil fjerne de sykdommer og lidelser som rentesystemet skaper, og tilsvarende krav en verdensøkonomi stiller. Han mener ikke at myntenheten skal miste verdi over tid, han snakker altså ikke om inflasjonens gunstige virkninger. Han snakker om at de konkrete penger skal kunne gjennomgå den samme aldringsprosessen som de varer de byttes mot på markedet. I sin «ungdomstid» eger pengene seg best som kjøpepenge, deretter eger de seg som lånepenge, før de «dør» inn i gavepengenes verden - og skaper nye verdier for fremtiden. Tanken er ikke så original som man skulle tro. På Steiners tid foreslo tysk-argentineren Silvio Gesell noe lignende. Senere har blant andre økonomen John Maynard Keynes vært inne på tilsvarende ideer. Gesells tanker ble faktisk praktisert i 30-årenes Østerrike. I Wörgl trykte man lokale penger, frischilling, som man måtte betale 1 % rente for i måneden. Den som satt igjen med seddelen ved slutten av måneden, måtte gå til innkjøp av et slags frimerke, som ble klistret på seddelen, for at den fortsatt skulle være gyldig. Ingen ville bli sittende igjen med «svarteper». Man kvittet seg med pengene så fort som mulig. «Den lille avgiften førte til at enhver som fikk betaling i frischilling, brukte dem så snart de kunne, før de brukte sine vanlige penger,» skriver den tyske økonomen Margit Kennedy: «Innbyggerne i Wörgl betalte til og med skatten på forskudd for å unngå å betale avgiften. I løpet av ett år hadde de 5000 frischillingene sirkulert 463 ganger. På den måten hadde de skapt varer og tjenester til en verdi av omtrent 2.300.000 schilling. Samtidig som mange av landene i Europa slet med stigende arbeidsløshet, gikk andelen arbeidsløse i Wörgl i løpet av dette ene året ned 25%.» Eksperimentet ble avskaffet fordi det truet nasjonalbankens monopol. Den forbød trykkingen av lokale penger. Den tyske økonomen Dieter Suhr har i Alterndes Geld utviklet Steiners konsept i en annen retning. Han argumenterer for et system der lånerenten er erstattet av en likviditetsavgift, hvilket kort fortalt betyr at det ikke er låntageren som betaler for å kunne benytte en annens penger en viss tid, men den kapitalsterke som betaler for å oppbevare penger han eller hun ikke benytter. Det dreier seg altså om en negativ rente, som i en viss forstand kan sammenlignes med de gebyrer man i dag betaler til banken - systemet er bare mye mer omfattende, fordi det ville forvandle pengene fra å være de mest attraktive eiendeler man kan tenke seg, til de minst attraktive. Ingen vil strebe etter å sitte med formuer som langsomt går i oppløsning. Dessuten ville det snu pengestrømmen. Slik det er nå, går det en lammende rentestrøm fra dem med ideer om hvordan pengene kan brukes, og som derfor låner dem, til mennesker med kapital som de ikke selv kan benytte, men låner ut. Med negativ rente ville strømmen gå i motsatt retning. Suhr påpeker videre at et system med likviditetsavgift vil befordre omløpet av lånepenge og gavepenge, som på den måten bringes tilbake til den egentlige verdiskapningen - fordi de vil hjelpe mennesker med å utvikle sine ideer. Som penger betraktet forvandles de fra overskuddsformuer til kjøpepenge i omløp - og utfolder sin natur som «brorskapets» formidler. John Maynard Keynes utviklet en tilsvarende idé om negativ rente under navnet «carrying costs», en avgift på penger som ikke ble brukt. Under 2. verdenskrig foreslo han at det skulle innføres strafferenter for internasjonale finansinstitusjoner,

såsom Det internasjonale pengefondet, når deres pengemengde oversteg en viss grense. Forslaget ble oversett. «Det er ikke de nye tankene som er vanskelige,» skriver Keynes. «Vanskeligheten består i å rive seg løs fra de gamle.»

Næringslivet

Næringslivet bæres av det rettsdokument som kalles penger. Vi er i dag vant til at hensynet til profitten omfatter og behersker nær sagt alle livets områder - det bestemmer pensum for seksåringene når de begynner på skolen, det bestemmer for en stor del lovgivningen, og behersker forholdet statene i mellom. Steiner begrenser næringslivet til å omfatte produksjon, distribusjon og forbruk. Det som produseres, distribueres eller formidles og deretter forbrukes, kan imidlertid være hva som helst, for vi må ikke glemme at vi ikke snakker om avsondrede båser i samfunnet, men om aspekter ved alle samfunnsfenomener. Det er når vi betrakter det som produseres som vare, at vi er inne i næringslivets område. Denne artikkelen er en vare. Den betales med en viss pris. Leseren har betalt en sum for den og resten av tidsskriftet. De penger, eller de «rettsgyldige dokumenter», dere har gitt fra dere, gir alle samme rettigheter til å lese, men ikke til å bestemme hva jeg skal skrive, innholdet tilhører åndslivet. Men når det er produsert, og overlates dere, er det blitt vare. Som nevnt kjennetegnes en vare av at den produseres for andre, ikke i første omgang for en selv. Det hadde heller ikke vært særlig morsomt bare å skrive for seg selv. I vårt tilfelle er varen produsert etter en viss form for overenskomst, med redaksjonen av Steinerskolen som mellomledd. Den har et visst håp om at det finnes en etterspørsel, eller behov for varen. I det vanlige næringsliv er det det såkalte markedet som bestemmer om en vare produseres eller ei. Dette marked kaller Steiner irrasjonelt og kaotisk og vil erstatte med såkalte assosiasjoner, forbindelsesledd mellom forbrukere og produsenter, som i fellesskap finner ut hvilke behov som foreligger og hvilke muligheter det er for å produsere det ene eller det andre. Prisfastsettelsen vil også bli en oppgave for assosiasjonene. Den noe banale sammenligningen med hvordan denne artikkelen er formidlet, kan gi en anelse om hvilke mekanismer Steiner mener skal tre i stedet for markedet. Riktignok skal næringslivet være selvforvaltende og utfolde seg uten statlig inngripen, men det beveger seg innen visse rammer: på den ene siden begrenset av naturgrunnlaget, der det også har sitt utgangspunkt, på den andre siden av rettsvesenet, eller lovene. Dette betyr for eksempel at en produksjon kan være aldri så lønnsom, men må innstille fordi den bryter med det som er lovlig - jfr. dagens markedsbegrensning: Det hevdes at «markedet» bestemmer, men en rekke handelsvarer er forbudt selv om de ville være lønnsomme, som heroin. Vi må også forestille oss at assosiasjoner vil kunne ta aktivt del i produktkontrollen. Forøvrig er det ikke vanskelig å se at næringslivet ut fra seg selv tenderer mot assosiasjoner. De større nasjonale og de fleste internasjonale konserner utgjør noe som ligner Steiners assosiasjoner. Både Norsk Hydro, Orkla og andre av de store aktørene på det hjemlige markedet består av forskjellige foretak og konserner, som dels produserer varer og tjenester andre i «assosiasjonen» trenger, dels fremstår som symbiotiske sammenslutninger av helt forskjellige næringslivsforetak. I tillegg organiserer konsernene barnehaver og andre velferdsgoder for de ansatte. Tilsvarende sammenslutninger fantes også på Steiners tid, og han pekte på at slike assosiasjoner utgjør en særlig trussel, hvis de ikke balanseres av et fritt åndsliv. Skjer ikke det, fremstår en todeling, ikke tredeling av samfunnet: På den ene siden næringslivsgiganter, på den andre siden en lovregulerende stat. Igjen forsvinner menneskets sted, åndslivet, og med det mennesket selv - som blir slave av utenforliggende og manipulerende krefter, av «tittytainment». Siden Adam Smiths tid har man snakket om «frihet i næringslivet», et uttrykk Steiner ettertrykkelig setter på plass idet han påpeker at det ikke er som menneske man nyter godt av frihet i næringslivet, kun som besitter av eiendom og verdier. Disse settes i omløp og beveger seg i en viss forstand fritt. Men mennesket selv berøres ikke av denne friheten. Næringslivets styringsprinsipp er ikke frihet, men brorskap, som også må oppfattes som fellesskap. Å blande inn et frihetsprinsipp fra åndslivet, kan ikke annet enn å gjøre skade. Friheten tilhører den enkelte; næringslivets «sannheter» kan bare oppfattes og virkeliggjøres av fellesskapet, av assosiasjoner - som skal tre inn med fornuften der markedets ville konkurranse nå regjerer. Blant næringslivsassosiasjonenes viktigste oppgaver finner vi formidlingen mellom låntagere og utlånere, og prisfastsettelse på varer og tjenester. Den må aldri overlates den enkelte, den er en oppgave for et fellesskap, for organer som representerer produksjons- distribusjons- og forbrukerinteresser. I denne sammenheng må man også lære å se på lønninger ikke bare som utgifter, men som grunnlag for fremtidig inntekt: Uten lønn finnes ingen som kan kjøpe varene. I det hele

tatt er en rettferdig prisfastsettelse et grunnkrav hos Steiner - noe som vi i vår globaliserte økonomi skulle ha de beste forutsetninger for å forstå. Underbetaling og skjev verdensøkonomisk fordeling hindrer oss i å løse miljøproblemene og fører flykninger til den rike del av verden. Steiner påpeker at assosiasjonene, altså næringslivsorganene, kan strekke seg langt ut over statsgrensene, og at næringslivet i de forskjellige landene utmerket godt kan samarbeide uten at statenes interesser trekkes inn, altså uten at konflikter som måtte oppstå de næringsdrivende i mellom, får militære konsekvenser. Fordi tiden da man kunne tale om en nasjonaløkonomi er slutt, kan man ikke knytte næringslivets interesser til statenes interesser. Næringslivet må bygge ut sine egne nettverk av assosiasjoner, som går gjennom og forbi statsgrensene. Skjer ikke dette, vil næringslivets globale interesser stadig true med å utløse nye kriger - eller staten blir næringslivets tjener. Også en slik påstand syntes nok mer radikal på Steiners tid enn nå, da nær sagt alle varer vi omgås med ikke bare er produsert av andre, men også i utlandet. Her er vi tilbake til tregreningen som et alternativ til nasjonalstatstanken, og til det punkt der jeg personlig har fått størst inspirasjon fra Steiners tanker.

Etniske konflikter

Fra ett synspunkt sett fremstår tregreningen som ett blant mange mislykkede samfunnsmessige reformforsøk, den er blitt vel plassert som kuriositet i historisk museum, og de ideer Steiner så intenst forsøkte å bekjempe, har seiret. Men betrakter vi saken fra en annen side, ser vi at denne seieren er mer enn tvilsom. Ingen kan sies å ha ønsket de samfunnsforhold som vokste frem etter 1. verdenskrig, det gjelder både for Vestens kapitalisme og det tidligere Sovjetunionens sosialisme. Heller ikke nasjonalstatsprinsippet kan sies å ha skapt noe humant samfunn. Tvert i mot, jo mer man insisterte på at den kulturelle tilknytning som nasjon eller etnisitet betegner, skal bestemme over det politiske liv og over næringslivet, jo større sosiale katastrofer er blitt utløst. Vi kan bare tenke på Adolf Hitler, som var en konsekvent tilhenger av Woodrow Wilsons idé om «nasjonens selvbestemmelsesrett», på den såkalte «etniske rensingen» på Balkan i våre dager og på de innenrikspolitiske utfordringer samtlige vesteuropeiske land står overfor: såkalte «problemer med de fremmedkulturelle». Rudolf Steiner utviklet sine ideer på bakgrunn av forholdene i den flerkulturelle staten Østerrike-Ungarn, som huset åtte større nasjonaliteter, hvorav ingen var i flertall. Hans prosjekt kan sees som en kamp mot prinsippet én nasjon, én stat. I våre dager er det forsøkt gjennomført; ikke desto mindre er samtlige stater i Vest-Europa kanskje mer flerkulturelle enn noen sinne. Bare i Tyskland finnes flere nasjonaliteter enn nasjoner i FN. Berlin alene har 181 nasjonaliteter, der den største minoriteten utgjøres av omkring 150.000 tyrkere. Den er en stor tyrkisk by, også etter tyrkisk målestokk. Og selv et så engstelig land som Norge har så smått fått føling med de problemer som oppstår når kultur, rettsliv og økonomi skal kobles på den måten man gjør i en nasjonalstat, samtidig som innbyggerne er flerkulturelle. Steiner kjempet intenst for å bevare Europas flerkulturelle skikkelse. Som tidligere nevnt, engasjerte han seg i folkeavstemningen om hvorvidt Oberschlesien skulle tilfalle Polen eller Tyskland. Han og hans tregreningsbevegelse argumenterte for at Oberschlesien skulle bli et uavhengig foregangssted for tregreningen. Som sådan skulle det kunne gripe inn i hele Europas utvikling, og vise at de problemer som herjet Oberschlesien egentlig var av almen-europeisk art. Området skulle forbli selvstendig inntil nabostatene hadde innført den samme tregreningen. I Opprop for å redde Oberschlesien rekapitulerer Steiner hovedpunktene i tregreningen, og fortsetter: «Bare gjennom en slik deling av de sosiale organismene i Europa vil det økonomiske kretsløpet kunne utfolde seg etter sine egne lovmessigheter uavhengig av politiske statsgrenser. På samme måte blir den ubegrensede åndelige utveksling mulig mellom medlemmene i en folkegruppe som er skilt av politiske grenser, hvis kulturellevet løsrives fra statenes maktpolitikk. Inntil en slik sunn tregrening av den sosiale organisme er gjennomført på de forskjellige statsterritoriene i hele Europa, kan heller ikke det Oberschlesiske spørsmål finne en virkelig løsning. Nettopp i Oberschlesien roper forholdene etter en slik tregrening. Her kjemper to kulturer, to folkeindividualiteter som er viklet inn i hverandre, om utfoldelsesmuligheter. Skolevesen og rettspleie er de viktigste emnene som gir grunn for stridigheter. Bare ved åndslivets fristilling kan nettopp i Oberschlesien disse brennende spørsmål finne sin løsning. Da vil to forskjellige kulturer, den tyske og den polske, kunne utvikle seg ved siden av hverandre i henhold til sine livskrefter, uten at den ene må frykte å bli voldtatt av den andre, og uten at statens politimyndighet tar parti for den ene eller andre. Hver nasjonalitet vil ikke bare grunnlegge egne utdanningsinstitusjoner, men også egne forvaltningsorganer for kulturellevet, slik at konflikter blir utelukket. Og hvis også

næringslivet i Oberschlesien løsgjør seg fra den statlig-politiske makt, så kan næringslivets problemer stilles i forhold til den all-europeiske økonomi, og løses gjennom overenskomster mellom næringsdrivende i de forskjellige landene.» Våre dagers Europa sliter med tilsvarende problemer som da herjet Oberschlesien. Om de ikke har krigerske konsekvenser, truer de både velferdsstaten og samfunnsstrukturen. Derfor kan ikke bare Bosnia, men også dagens Norge lære av Steiners anstrengelser. Kravet om nasjonal frigjøring, eller «etnisk» selvtutfoldelse, er alltid konkret, og stiler sjelden eller aldri mot opprettelsen av en egen stat. Det dreier seg om retten til å få tale sitt språk, praktisere sin religion, leve i henhold til sine vaner og tradisjoner. En forståelse for åndslivets fristilling vil langt på vei komme disse krav i møte. Samtidig vil anerkjennelsen av at minoritetene i samfunnet har rett til skole og gudshus og andre kulturelle aktiviteter, kunne skape en solidaritet med et felles rettsliv, altså staten - fordi minoritetsbefolkningen opplever at staten også beskytter deres rettigheter. Dermed kan det danne seg et politisk fellesskap som ikke baserer seg på en felles kultur, noe som er første forutsetning for at et flerkulturelt samfunn ikke skal falle fra hverandre i ghettoer. For vårt vedkommende betyr dette at en videreføring av tvungen kristendomsundervisning i grunnskolen, et fortsatt nei til muslimsk skole og videre trening av moskébygg der de muslimske beboere ønsker det, ikke kan annet enn å drive betydelige deler av den muslimske minoriteten ut av storsamfunnet og inn i avsondrede, mer eller mindre fanatiske og i verste fall kriminelle ghettoer. Hvis derimot den norske statsmakten viser at den beskytter også deres kulturelle interesser, vil den enkelte både oppleve at han eller hun kan utfolde seg i henhold til tro og tradisjon, og føle medansvar for en felles stat. Først da kan den så mye omtalte «integrering» fullbyrdes - mellom likeverdige menneskegrupper. Og dette nettopp på grunn av at to av Steiners tre samfunnsområder skilles fra hverandre, nemlig statsmakt og kulturliv, eller åndsliv.

Etisk individualisme

Steiners utgangspunkt i tregreningen er organiseringen av de samfunnsmessige institusjonene slik at mennesket får anledning til å utfolde sine evner og bevarer sin verdighet. «De almenmenneskelige forhold i våre dager og de spørsmål om folkenes frigjøring som henger sammen med dem,» skrev han i 1917, «krever at man tar utgangspunkt i menneskenes individuelle frihet. På dette området vil man ikke engang kunne komme til begynnelsen av en saklig betraktning, så lenge man tror man kan tale om folkenes frihet eller frigjøring uten at man baserer seg på enkeltmenneskets individuelle frihet. Folkenes frigjøring gir seg med nødvendighet av virkelig individuell frihet, fordi den innfinner seg som en naturlig følge av den sistnevnte.» Steiner hevdet at Kjernepunktene i det sosiale spørsmål var en utvidelse av hans filosofiske hovedverk Frihetens filosofi. Der utvikler han begrepet «etisk individualisme», en ansvarsfull selvstendighet overfor overleverte moralske og etiske påbud. De problemer som vi sytti år etter Steiners død står overfor, har sin rot i en tiltagende modernisering og globalisering. De færreste tradisjoner eller oppskrifter duger. Den enkelte er kastet tilbake på seg selv og må ta stilling til forhold og fenomener som er ukjente for den overleverte moralen og velprøvde, men kanskje foreldete samfunnsmessige institusjoner. Selv de som er mest konservative og dogmatiske i hodet, blir av virkeligheten tvunget til «etisk individualisme». Rudolf Steiner tok utgangspunkt i og henvendte seg til individet som moralens og samfunnets bærebjelke. Det samme individ er tidens utfordringer rettet mot, også i den forstand at heller ikke Steiners tregrening kan fungere som norm eller oppskrift. Det dreier seg snarere om en veiviser som peker i en retning man kan gå, for å slippe fri fra gamle tankevaner og dermed søke å komme i takt med utviklingen. Kan man ikke gi Steiner rett i annet, bør man i det minste si seg enig i at nye problemer ikke lar seg løse med programmer som er så forslitte og velprøvde at de glir inn overalt uten å passe noe sted og virkelig burde befinne seg på historisk museum. Da er det bedre å forsøke å se gjennom briller som er blitt plassert på museet uten virkelig å ha vært prøvd. Det kan hende de vil åpne øynene for andre overraskende løsninger.

Utvalgt litteratur Rudolf Steiner:

Die Kernpunkte der Sozialen Frage (GA 23) (Også oversatt til norsk, dansk og svensk)
Nationalökonomischer Kurs (GA 340) (Dansk oversettelse: Samfunnsøkonomi, Oslo 1975)
Nationalökonomisches Seminar (GA 341)
Die Befreiung des Menschenwesens als Grundlage für eine Soziale Neugestaltung (GA 329)
Soziale Zukunft (GA 332a)
Wie wirkt man für den impuls der Dreigliederung des Sozialen Organismus? (GA 338)

Andre kilder:

Tidsskriftet Arken nr. 1-2/1980

Margit Kennedy: Det nye pengesystemet (Oslo 1991)

Hans-Peter Martin/Harald Schumann: Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand (Hamburg 1997) (Oversatt til svensk)

Rudolf Mees: Et andet syn på penge (København 1993)

Dieter Suhr: Alterndes Geld. Das Konzept Rudolf Steiners aus Geldtheoretischer Sicht (Schaffhausen 1988)